

Autoreferát disertační práce
Epistemická modalita ve vybraných mediálních dialozích
Epistemic modality in selected media dialogues

Autor: Mgr. Kateřina Danielová
Školitel: Doc.PhDr. Milada Hirschová, DSc.

Pracoviště:
Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky

Olomouc 2020

Úvod

Cílem předkládané práce je vymezit problematiku epistemické modality ve vztahu k dalším relevantním lingvistickým kategoriím, popsat pozadí této kategorie a možnosti jejího chápání a popisu. Na základě literatury české i zahraniční se pokusím vystihnout jazykově univerzální a jazykově specifické rysy modality a určit jejich postavení v češtině. Zvláštní pozornost bude věnována strukturním shodám a odlišnostem, které mohou mít vliv na komunikační využití modálních prostředků v češtině i na způsob obohacování repertoáru epistemických prostředků. Práce si klade za cíl také demonstrovat reálně doložené analytické problémy, jejichž výskyt ve výběrovém korpusu mediálních dialogů předpokládám. Na konkrétních jazykových dokladech bude řešena problematika jazykového uchopení kategorie modality, zejména s přihlédnutím k pružnému střídání kontextů, a posouvání hranic logických omezení platných pro kategorii modality. Prostředkem výzkumu v intencích předkládané práce je práce s korpusem textů, které jsou výsledkem záměrného výběru mluvčích podle kritérií popsaných ve třetí kapitole, analýza takto získaných textů je předmětem výzkumu. Při prepisech textů mediálních dialogů jsme se inspirovali technikou přepisů použitou v publikaci Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí (2011). Kromě analýzy budeme věnovat pozornost typům epistemických prostředků, které byly v korpusu doloženy zejména z hlediska vysvětlení jejich kontextové platnosti a vzájemného souvýskytu. Práce se opírá o pojetí epistemické modality jako jistotního postoje mluvčího, jistotní modalitu přitom odlišujeme od evidenciality, jejímž úkolem je uvádět různé typy důkazů o platnosti propozice a upozorňovat na samotnou existenci či neexistenci důkazů. Prostředky evidenciality mohou být součástí vyjadřování epistemické modality, jejich místo v diskurzu se však významně liší podle toho, zda je vyjadřován vlastní názor mluvčího, či názor prezentovaný jako přejatý. Analýza bude zaměřena na rozbor replik, v nichž je míra přesvědčení mluvčího o platnosti sdělovaného vyjádřena explicitními lexikálními nebo gramatickými prostředky, cílem naší práce je rozbor a popis podmínek užití doložených prostředků.

Vymezení základních termínů a jejich vzájemných vazeb

Modalita jako lingvistický termín má několik vzájemně provázaných, ale nesynonymních významů. Jednak slouží k prezentování propozičního obsahu jako nutného, možného či žádoucího. Modalita větná odkazuje k postoji mluvčího ke skutečnosti a odráží motivaci mluvčího k pronesení dané výpovědi právě ve zvolené větné formě. Ztvárňuje proto komunikační funkci konstatační, tázací, pomocí níž mluvčí dospívá ke zjištění nebo potvrzení informace, umožňuje vyžadovat od adresáta určitou činnost (vyjádřit rozkaz) a vyjadřuje přání mluvčího (bez ohledu na schopnost adresáta toto přání splnit, v krajním případě i bez ohledu na přítomnost adresáta). Větná modalita není vázána na omezenou třídu lexikálních prostředků. Jejím základním vyjadřovacím prostředkem je slovesný modus. Vyjádření motivace mluvčího k formulaci výpovědi jako jednoho z větných typů není ze strany mluvčího vždy vázáno ani na predikaci v tradičním syntaktickém smyslu, zejména sdělení kombinace vůle a emocí, případně preferencí a emocí je možné vyjádřit například jen lexikálními prostředky v kombinaci s prostředky suprasegmentálními. Pomocí větné modality mluvčí pragmaticky kóduje i presuponovanou formu komunikační reakce v širším smyslu. Karlík (1981) ve svém článku rozlišuje modus morfologický, reprezentovaný gramatickými kategoriemi slovesa, tedy pro češtinu indikativ, imperativ a kondicionál. Modus syntaktický popisuje Karlík podle T.B: Alisové (1970), odpovídá tedy v podstatě Searlovým komunikačním funkcím a Greplovým modálními typům výpovědi. Syntaktický modus považujeme za jednotku vyšší jazykové roviny (věty), která je organizována spojením, souvýskytem jednotlivých forem morfologických modů s jinými gramatikalizovanými elementy, především modálními slovesy, partikulemi, intonací, videm apod. Celkové významové pole větné modality je totiž natolik široké a různorodé, že tři morfologické mody nemohou samy jednotlivé významy a významové hodnoty signalizovat; proto se obligátně pojí s jinými prostředky, a morfologické

mody jsou tak de facto částí formy syntaktického modu. (Karlík, 1981:68) Modalita jistotní, již je věnována tato práce, slouží ke sdělování přesvědčení mluvčího o platnosti obsahu výpovědi. Jak uvádí Čejka (1980), označuje se jistotní modalita také jako postojová, nebo obecná. Přesvědčení mluvčího o platnosti propozičního obsahu výpovědi můžeme jazykovými prostředky vyjádřit buď jako plné, nebo neplné. Vyjádření plného přesvědčení počítá i s variantou plného přesvědčení o neplatnosti propozičního obsahu sdělení. Čejka přitom hovoří o dalších stupních jistoty jako o sporných. Jistotní modalita se tedy jeví téměř jako binární kategorie, nikoli jako škála, se kterou budeme pracovat dále v textu práce. Autor dále hovoří o explicitním a implicitním vyjádření jistotní modalit ve smyslu Ballyho. Za implicitní tedy Čejka pokládá ta vyjádření, která využívají prostředků bez vlastní predikace. Souvětné podoby s obsahovou větou a slovesem mluvení a myšlení jsou v jeho pojetí popisovány jako explicitní. Věty běžného jazyka obsahující v uvozovací větě pouze sloveso myšlení či mluvení označuje Čejka za kvazi explicitní. Kvazi explicitní struktury se dále člení do dvou typů, podle přítomnosti/vyjádření osobního agentu. Za prostředky jistotní modalit se nepovažují větná adverbia vyjadřující hodnotové soudy (*bohužel, bohudík, naštěstí, náhodou...*). K adverbii vyjadřujícím hodnocení řadí autor i výrazy *samozřejmě, samosebou, ovšem a jistě*. Ke konkrétním dokladům jejich užití v současném úzu a jejich analýze se vyjádříme v příslušných kapitolách analytické části. Žaža a Čejka dále upozorňují na zvláštní skupinu jistotně modalitních adverbii, jež se svým užitím váží především k polemickému kontextu. Patří sem například výrazy *opravdu, evidentně, na mou duši, skutečně, jistě* a další. Tyto prostředky jsou kombinovatelné pouze s výrazy neplné jistoty. Naopak prostředky vyjadřující cizí mínění do oboru jistotní modalit podle mínění autora nespádají. Jistotní modalita tedy více či méně subjektivně hodnotí, na kolik je mluvčí přesvědčen o korespondenci sdělovaného obsahu se stavem světa. Grepl (1998:479nn) označuje jistotní modalitu za jeden z postojů mluvčího k obsahu výpovědi. Predikátory vyjadřující postoje nejen epistémické, ovšem s výjimkou modálních sloves, označuje autor jako predikáty postojové. Prostředky vyjadřující jistotu se v češtině řadí k několika slovnědruhovým třídám. Zařazení jednotlivých prvků do příslušné třídy často reflektuje preference příslušného badatele v oblasti slovnědruhové terminologie. Dokladem jsou například termíny epistémické adverbium a epistémická částice, které se často zaměňují podle toho, zda autor upřednostňuje zařazení výrazu podle funkce (vyjádření postoje inklinuje k částicovému chápání) nebo podle formy a syntaktického zapojení vyjadřovacích prostředků do větné struktury. Například Kopečný (1962) preferuje označení modálních adverbii a označení částice připisuje výrazovým prostředkům, které naplňují obsah pojmu partikule, tedy, u nichž se jedná o slova nebo jejich části pokleslé na prostředky slovtvorné nebo tvarotvorné. Štícha (2013:85) hodnotí hranici mezi adverbii a částicemi jako neostrou, rozhodujícím kritériem je pro něj sémantický obsah a syntaktická schopnost výrazu být větným členem. Výrazy vyjadřující postoj mluvčího, jako zdůraznění, významovou restrikcí či jistotní modalitu můžeme hodnotit jako částice. To platí zejména v případech, kdy syntakticky modifikovaný prostředek nelze kvantifikovat. Štícha dále upozorňuje na fakt, že konverzní transpozicí kvalitativních adverbii v partikule vznikají epistémické výrazy mající vzhledem k původním tvarům adjektiv/ adverbii kontradiktorický význam. Mezi příklady autor uvádí výrazy *zřejmě/ patrně/ jistě/ určitě*. Průvodními jevy těchto konverzních transpozic jsou například změna slovosledu, umístění intonačního centra výpovědi a další ukazatele. *Vyjadřoval se opět (velmi) určitě. Vs. Určitě se opět vyjadřoval.*

Klasifikace modalit

Na základě sémantiky odlišuje většina badatelů modalitu několika typů. Počet typů a jejich vzájemné vymezení se částečně liší v závislosti na typu popisu. Základní dělení odlišují modalitu deontickou a epistémickou. Deontickou modalitu lze oddělit od tradiční modalit aletické, která se specializuje na vyjadřování logické nutnosti a logické možnosti, a od modalit dynamické, vyjadřující schopnost ve smyslu možnosti a ochoty (kapacity) mluvčího k vykonání činnosti. (Palmer, 2001: 10) Protože vymezení dynamické modalit je právě kvůli sémantice poněkud sporné, budeme se zabývat

především vztahem mezi modalitou epistemickou a deontickou. Modalita, již se budeme věnovat, je založena na vztahu možnost/nutnost, předmětem komunikace může být stav světa anebo stav poznání a přesvědčení. Je však rozhodující, jaký je vztah mezi původcem sdělení a původcem modality. Dalším faktorem je vztah mezi komunikanty. Jestliže je vztah mezi komunikanty asymetrický, má nadřazený právo udělovat jako původce modality příkazy a dovolení deontického charakteru. Vytváří tedy pro adresáta deontickou nutnost (rozkaz) nebo deontickou možnost (dovolení). Jestliže je původcem modality mluvčí a předmětem komunikace je poznání, mluvíme o epistemické možnosti a epistemické nutnosti podle toho, jaká je síla přesvědčení mluvčího nebo nad jakou množinou možných světů je daná výpověď pravdivá. Modalita odkazující ke stavu světa i modalita ztvárňující obsah lidského vědomí sdílejí vyjadřovací prostředky a jsou mezi sebou i sémantický provázány. V následujících odstavcích upozorním na strukturní shody a rozdíly mezi oběma kategoriemi. Epistemická modalita jako lingvistická kategorie je uspořádána nejen na základě opozic krajních bodů, nutnosti možnosti. Zároveň je mezi krajními body škála silných a slabých výrazů. Ke krajním bodům modálních kategorií odkazují termíny modal force (viz Papafragou, 2006: 1689) nebo weak vs. strong modality. (Leech, 2004: 81) Další oblastí, kde se projevuje překrývání deontické a epistemické modality, je rozdíl mezi teoretickou a faktickou možností. Faktická možnost má charakter kapacitativa užitého v neaktuálním významu (*Letní kino (po rekonstrukci) může/ zvládne/ dokáže pojmout dvojnásobný počet diváků.*) Epistemická možnost je aktuálně hypotetická, lze rozlišit minulou a přítomnou možnost a přesvědčení mluvčího o pravděpodobnosti této možnosti. Pak se obvykle označuje jako možnost objektivní. Systém deontické modality je založen na protikladu možnosti/dovolení a nutnosti/příkazu. Z hlediska komunikačních funkcí je systém založen na existenci různých původců modality, to umožňuje rozlišit na deontické škále případy, kdy je respektována vůle adresáta a jeho zájmy (možnost realizace děje zprostředkovaná dovolením mluvčího). Opačnou situaci, tedy respektování vůle mluvčího a její nadřazení vůli adresáta vyjadřuje nutnost (ne)realizace děje zprostředkovaná příkazem/zákazem. Deontickou kategorii záhodnosti charakterizuje (ne)doporučení ve prospěch adresáta. Epistemická modalita buduje na protikladu nutnosti a možnosti epistemické (zkušenostní). Epistemická nutnost ale nevzniká na základě matematické metafyzické logiky, protože nevyjadřuje objektivní, ale spíše pouze příležitostně objektivizované skutečnosti. Epistemická nutnost i možnost vycházejí z lidského přesvědčení nebo z příklonu mluvčího k cizímu přesvědčení. Vyjadřuje-li mluvčí určitý stupeň svého přesvědčení, využívá jednak možnosti vytvořit třeba jen poučený odhad stavu skutečnosti, zároveň je explicitně modalizovaná výpověď signálem míry jistoty a inferované nejistoty. Kontextem určené faktory, například tematicko-rematické uspořádání výpovědi, mohou také posloužit jako měřítko hodnocení skopusu jednotlivých modálních výrazů, převážně výrazů neslovesné povahy. Epistemicky modalizované výpovědi hodnotíme jako totálně, nebo parciálně modalizované, podle toho, zda je ve skopusu modálního výrazu predikát.

Přechody mezi kategoriemi

Jak bylo uvedeno výše, funkcí modality je modifikovat propoziční obsah výpovědi. Modální modifikace se může týkat různých hledisek, kromě prezentace úseků skutečnosti s ohledem na komunikační záměr původce modality může být propoziční obsah, věcné jádro výpovědi, kvalifikováno co do záhodnosti a jistoty. Jestliže je záhodnost projevem zobecněného přání motivovaného dosažením stavu, který mluvčí považuje za vhodný nebo výhodný, pak má velice blízko k preferenčnímu postoji, proto mohou vznikat konstrukce typu *Zásilka by měla přijít už/až zítra*. Situace je v takových případech hodnocena na základě obvyklého postupu, mluvčí usuzuje, že se komplikace spíše nevyskytnou a obvyklý stav tedy nastane. Alternativně se může jednat o větu vyjadřující jen záhodnost, tedy požadavek realizace děje. Pokud mají mluvčí tendenci protežovat epistemická přesvědčení, mohou se naše přání transformovat do vyjádření míry jistoty. Negativní i pozitivní přání se mohou transponovat na podobném principu, jaký Grepl, Karlík (1998:461) uvádí pro zjišťovací otázky. Jestliže mluvčí preferuje jednu z odpovědí, volí

užití či naopak neužití verbální negace v otázce. Proto existují výpovědi jako: *To by neměl být problém. /Přepokládám, že to nebude problém.* Papafragou (1998:14) ale na anglickém materiálu dokazuje, že sloveso *should* je specializované na normativní (záhodnostní) významy. Je tedy možné zároveň postulovat nezávislost jistotní modality na polaritě kladu a záporu v netázacích strukturách. Zápor konstatuje pouhou neexistenci skutečného nebo postulovaného propozičního obsahu, lze ho podle potřeby kombinovat se všemi typy větné i postojové modality. Jedná se o nezávislost strukturní, nikoli pragmatickou. Lyons (1977:791) uvádí, že epistemická nutnost má blíže k nutnosti aletické než k deontické. Platí totiž vztah mezi nutností a možnostmi, který lze obecně postulovat takto: je-li výpověď nutně pravdivá, existují takové situace (podmnožiny), kdy je toto tvrzení možná pravdivá, což má blíž k logické modalitě než k modalitě deontické, která kombinuje vůli mluvčího a vůli adresáta. Jestliže je p deonticky nutné, pak existují okolnosti nebo mluvčí, které si p vynucuje. Epistemická nutnost vychází ze zkušenosti, není tedy v žádném smyslu vynutitelná. Deontická nutnost se zakládá na autoritativním vztahu původce modality k sobě samému (v případě teleologického vyjádření) nebo k příjemci sdělení, je-li realizována komunikační funkce příkazu/zákazu. Bez ohledu na stupeň přesvědčení o pravdivosti sdělení rozlišuje Lyons epistemickou modalitu objektivní (podloženou, vyčíslitelnou) a subjektivní, o níž uvádí, že ji jako celek nelze zpochybnit, tedy ani prokázat. Podobné vlastnosti jako subjektivní epistemická modalita mají takzvané jávýroky, které vyjadřují postoj mluvčího, bez nároku na objektivní pravdivost. Přitom v běžných komunikačních situacích nelze dokazovat, co si mluvčí nemyslí, nebo necítí, s nárokem na objektivní pravdivost. Sdělení: *Myslím si, že prší* nelze popřít slovy *Nemyslíš si to.* (I když můžeme objektivně dokázat, že neprší.) Mimo modální slovesa upozorňuje Lyons na slovesa vyjadřující propoziční postoje. Jako příklady uvádí slovesa s významem kognitivní činnosti: *myslet, pochybovat, domnívat se.* (V originále jsou uvedeny anglické ekvivalenty: *think, doubt, imagine.*) Jejich epistemický náboj vyplývá z příslušnosti k sémantické třídě verb *cogitandi* a je podmíněn jejich nedeskriptivním užitím a uvozovací syntaktickou funkcí. K této sémantické třídě sloves se v češtině svým chováním řadí i slovesa mluvení, pro něž platí táž syntaktická omezení. Z pragmatického hlediska jsou slovesa mluvení pravděpodobně vnímána jako bezpříznaková, jsou-li užita ve formě kondicionálu *řekl bych.* Ve formě indikativu ve spojení s vedlejší větou mohou zdůrazňovat plné přesvědčení mluvčího. Ve tvaru třetí osoby obou čísel vyjadřují distanci mluvčího od zdroje, mohou tedy signalizovat různou míru pochybností o informaci. Míru vyjadřovaného přesvědčení můžeme usouvztažnit s faktovostí epistemického výrazu, Lyons (1977: 794) označuje za faktová ta slovesa, která presuponují pravdivost uváděného výroku, vyjadřují tedy plnou jistotu nebo naopak její naprostý nedostatek. S faktovými slovesy se tedy mohou pojít jen ty epistemické modifikátory, které vyjadřují plné (ne)přesvědčení. Faktová slovesa ruší pragmatické implikace vyplývající z forem signalizujících cizí mínění. Presupozice platí, i když zdrojem informace není mluvčí. Faktové sloveso lze tedy použít ve větách typu *Vím/Dozvěděl jsem se z Blesku, že v Egyptě sněží.*

Přístupy k popisu jistotní modality

Na jistotní modalitu jako kategorii lze pohlížet z několika odlišných úhlů, popisy se liší hlavně svým cílem, formálně logický popis modality je velmi přesný, a umožňuje pomocí formalizace zachytit systematické uspořádání kategorie, na druhou stranu ale částečně odhlíží od jazykově specifické škály modálních prostředků. Ne vždy pracuje s reálným materiálem přirozeného jazyka, výjimku ale tvoří například korpusové studie autorů Hacquard a Wellwood (2012) Formálně logický pohled například nepřipouští nekonzistentní interpretace epistemických prostředků středního stupně jistoty, způsobené vyjmutím epistemického modifikátoru z propoziční struktury věty. *Možná přijde, možná nepřijde.* Vytčením („vymazáním“) modálního predikátoru vzniká kontradikce: *Přijde. A Nepřijde.* Lingvistické pohledy se mohou opírat o pohled formálně matematický (Papafragou, 2006), nebo se naopak mohou pokusit o formalizaci v rámci struktury přirozeného jazyka. (Kratzer, 1981 aj.) Oba přístupy jsou si však podobné, shodně odlišují epistemické a deontické významy, považují obě modality za strukturně

paralelní. Neformalizované lingvistické přístupy se mohou opírat o komunikací a pragmatický charakter jazyka. Grepl (1998, 479-480) pracuje s pojetím epistemické modality jako epistemického postoje mluvčího (nebo externího původce modality v případě cizího mínění). Epistemický postoj stojí mimo kategorii pravdivosti, je-li explicitně vyjádřen, slouží i k upozadění této kategorie. Epistemický postoj je součástí soustavy postojů, kam patří dále postoj preferenční, evaluativní a emocionální. Všechny uvedené postoje sdílejí část vyjadřovacích prostředků zejména z oblasti modálních sloves a zakládají jejich polysémii. Funkční gramatika je pro analýzu modality velmi vhodná, 15 zejména pro to že i v návaznosti na teorii pražského lingvistického kroužku, zohledňuje komunikační aspekt užití jazyka. S. C. Dik odlišuje ideovou a interpersonální rovinu komunikace. Navíc explicitně modeluje rozdíly mezi obsahy vědomí jednotlivých účastníků. A. Kratzer (1981) formalizuje významy epistemické modality s ohledem na tři základní parametry: komunikační pozadí (situační a komunikační kontext) doplněné dvěma prvky, zdrojem přiřazení, vyjadřujícím podobnost popisované reality k reálnému světu, a modální bází, tedy funkcí, která přiřazuje soubor světů dostupných zkušenosti určený komunikačnímu pozadí. Dostupné světy jsou spořádány podle podobnosti k reálnému světu. Vázanost modality na kontext dokládá teoretický postulát prázdného pozadí, které přiřazuje množinám světů prázdnou množinu. Neexistují tedy propozice, které by bylo možné a účelné vyjádřit a úspěšně interpretovat mimo komunikační kontext. Jedním z komunikačních pozadí je pozadí epistemické, v němž jsou dostupné ty propozice, které patří ke sdíleným znalostem relevantní skupiny příjemců. (Kratzer, 1981: 45) V reálném užití jazyka jsou některé významy deontické i epistemické modality nevyjádřeny. Kratzer používá termín inherentní modalita. Jsou-li modalitní kategorie vyjádřeny, závisí interpretace nikoliv na užitém morfologickém či lexikálním prostředku, ale na jeho kontextové interpretaci (*platný* vs. *očividný*). Kratzer usiluje o formalizaci modality pomocí možných světů. Interpretační sémantiku poskytuje právě komunikační pozadí, což je vlastně funkce, která vymezuje ve světě dostupném množinu pravdivých výpovědí. Kontexty přípustné pro jednotlivá slovesa se odvozují od předpokladů pro fungování sloves v komunikaci. Předpokladem užití sémanticky specializovaných sloves například slovesa smět je zájem adresáta o danou činnost, proto se sloveso smět užívá pouze v některých kontextech. (Tamtéž) Pomocí alternativní trojice pojmů vysvětluje Kratzer vztah mezi deontickou a epistemickou modalitou. Jde o modální vztah, podmínky modální báze (možnosti/nutnosti) a podmínky řadičeho zdroje. (Kratzer, 1981:51) Konverzační pozadí může fungovat jako modální báze i jako řadičí zdroj, může tedy určovat jak vnější podmínky nutného a možného, tak podmínky blízkosti reálnému světu (představitelnosti).

Vztah mezi epistemickou modalitou a evidencialitou

Vlivná analýza u Palmera (1986, s. 51–95 aj.) řadí k epistémickým postojům i prostá tvrzení (výpovědi „epistémicky nepříznakové“, tj. konstatování nějaké skutečnosti jako platné/pravdivé); protože u nich není přítomen žádný prvek, který by postoj mluvčího vyjadřoval, nebudeme se jimi zde zabývat. Jestliže však mluvčí neprezentuje obsah toho, co říká, jako prostý fakt, může a/ o p (propozičním obsahu) uvažovat, resp. spekulovat, b/ prezentovat p jako vyvozený úsudek, c/ jako obsah, který převzal z nějakého zdroje, nebo d/ jako tvrzení opřené o smyslové vjemy. Zatímco u prostého tvrzení se od mluvčího očekává, že za pravdivost p přebírá odpovědnost, a/ – d/ indikují, že mluvčí takový svůj závazek zmenšuje nebo se od něj distancuje. (Varianty c/ a d/ ukazují, že k epistémickým postojům lze řadit i významy evidenciální) (Hirschová 2016: 19-20) Evidenciální vyjadřovací prostředky bez ohledu na to, zda jsou v daném jazyce gramatikalizovány udávají zdroj prezentované informace, a tudíž pragmaticky implikují předpokládanou kvalitu informace. (Dendale, Tasmovski, 2001:342) Evidenciální a epistémické prostředky se mohou v promluvách roditých mluvčích překrývat, není to však pravidlem. Je však doložena skupina výrazů, které mohou nabývat platnosti epistemické i evidenciální v závislosti na bezprostředním kontextu jejich užití. V češtině se jedná například o tvary slovesa mít, které mohou vyjadřovat jednak záhodnost ve smyslu německého *sollen*, jednak neúplnou jistotu, či cizí mínění. Dále

se sem řadí například modální slovesa moci a muset. (Hirschová, 2013) Evidenciální prostředky v závislosti na zdroji informace přitom mohou, ale nemusí údaj o kvalitě implikovat stejně silně, jednak v závislosti na pragmatické kompetenci mluvčího a jednak v závislosti na komplexní povaze daného evidenciálního výrazu a na míře jeho deontologizace. Soustava lexikálních evidenciálních prostředků se obohacuje právě i díky zatemňování významu. V průběhu historického vývoje tak vzniklo například slovo očividně, které nahradilo historický výraz zřejmě. Zároveň se v systému rozšířila platnost zřejmě na dva druhy evidenciality, informace dostupné zrakem a informace zprostředkované úsudkem. Evidencialita bývá považována za nesamostatnou kategorii, spíše je chápána jako odnož modality. (Viz např. i Willett 1988, Palmer, 1986) Kromě toho je možné považovat i některá epistemická slovesa současně za evidenciální markery. Zejména se jedná o výrazy vyjadřující inference a předpoklady. (Hirschová, 2016) Naopak Aikhenvald (2004 podle Janebová, Martínková, 2017) považuje modální významy evidenciality za sekundárně získané a omezuje tuto kategorii na popis zdroje informace, nikoli nutně na míru její pravděpodobnosti. Podle zdroje informace můžeme rozlišit evidencialitu na dva základní typy, v rámci přímé evidenciality lze vydělit vizuální, smyslovou a interní evidencialitu. Všechny typy přímé evidenciality lze označit za evidencialitu zkušenostní. V oblasti evidenciality nepřímé rozlišujeme předpoklady a dedukce; a nakonec v kategorii reportovaných informací odlišujeme informace z doslechu (hearsay) a informace citované s uvedením zdroje (quotative). (Hirschová, 2013) V českém prostředí přechodnou kategorii představuje cizí mínění. E. Buráňová, upozorňuje na vnitřní členění této kategorie podle původce modality, rozlišuje tři kategorie, původce modality totožného s mluvčím, původce modality explicitně označeného a odlišného od mluvčího i adresáta a neoznačeného původce modality, třetí kategorii označuje za cizí mínění. (Buráňová, 1979:99) Podle původu informace lze indikovat informaci, jejímž zdrojem je mluvčí, a to buď přímo zprostředkovanou smysly, nebo nepřímo zprostředkovanou logickou úvahou. Informace získané nepřímo, tedy informace z doslechu mají jiný (ne vždy dohledatelný) zdroj, tedy nepocházejí od mluvčího. Od informací z doslechu se odděluje folklóre, tedy lidová moudrost, předávaná v tradici. Zvykové odůvodnění je v extrémních případech formulováno tautologicky, jeho přesvědčovací schopnost se tím ale paradoxně může i snížit, zejména, pokud je postavení mluvčích v dialogu výrazně asymetrické. Plungian dále podrobněji diferencuje informace získané přímo smysly, mezi nimiž mají primární postavení zrak a sluch. Není jisté, zda informace získané sluchem nepředstavují v jazycích, v nichž tento zdroj nemá gramatikalizovanou formu, spíše význam kombinovaného prostředku. Jde například o zachycení významového rozdílu mezi větami *Slyšel jsem tě přijít. Slyšel jsem, že přicházíš. (?) Slyšel jsem, že přijdeš.* Informace získané zrakem lze považovat za znak typu ikon, informace získané sluchem a následnou zkušenostní inferencí by spíše odpovídaly indexům. Za zmínku stojí i fakt, že v jazycích, v nichž je evidencialita vyjadřována lexikálně, jsou součástí těchto lexikálních jednotek odkazy ke zrakovému vnímání, které je pro člověka primární. Příkladem mohou být výrazy *zřetelně, očividně, zřejmě*. Plungian (2001:351) uvádí pro informace získané ostatními smysly důležité rozlišení na informace o předmětech viditelných a vnímatelných a informace o předmětech neviditelných, tímto způsobem zahrnuje mezi evidenciální oblasti také oblast emotivní. Lazard (2001:360) upozorňuje, že kromě gramatikalizovaných a specializovaných prostředků pro vyjádření evidenciality mohou v jazycích existovat prostředky gramaticky polysémní, které zahrnují evidenciální význam, jako příklad uvádí perfektum v arménštině. Pokud bychom přijali jako součást evidenciálních významů mirativ vyjadřující podiv posluchače nad informací, (Lazard, 2001:361) mohla by se v češtině uplatnit analytická osamostatněná tázací struktura *že by?* nebo některé její obměny *koukám, že aj*. Zdá se, že pro význam mirativu je důležitá schopnost slovesa zdůraznit děj spíše jako akci než jako potenciální schopnost. (*koukám* vs. *vidím*).

Epistemická modalita a evidencialita jako prostředky evaluace

Ivanová upozorňuje, že evidenciální prostředky mohou zakládat jistotní hodnocení platnosti propozice. „Evidencialita a epistemická modalita představují „dvě tváře“ evaluačního aktu v závislosti

na tom, zda evaluátor validitu propozice signalizuje poukázáním na evaluační zdroj, anebo je validita propozice specifikována explikováním její epistemické hodnoty. (Ivanová, 2011) Uvádí doklady zahrnující smyslovou evidencialitu, vlastní úsudek mluvčího (jak inferenci, tak dedukci) a reprodukci cizího názoru. Obě kategorie považuje za samostatné, odlišené mírou gramatikalizace. Některým evidenciálním prostředkům připisuje epistemický náznak. (Ivanová, 2011:4) Evidenciální náznak umožňuje prolínání obou rysů v rámci jednoho lexému. Tímto způsobem ale vytváří konkurenční pojetí vztahu evidenciality a epistemické modality, zdá se, že evidencialita je v popisu kategorií primární. Repertoár prostředků epistemické modality se zužuje pouze na plně gramatikalizovaná modální slovesa. Odlišení modálního slovesa mít (epistemický prostředek) a prý/ údajně (prostředky evidenciální) je postaveno pravděpodobně pouze na absenci polyfunkčního využití částic. Cizí mínění popisující informace, jejichž zdrojem není mluvčí, se v češtině často vyjadřuje výrazem *prý*, případně v neformálních kontextech a obecně češtině ve variantě *prej*. Historicky se jedná o ustrnulý tvar slovesa mluvení praviti. Výraz *prý* se často asociuje s nejistotou a pochybností, vedle tohoto užití slouží také k uvození nepřímé řeči a signalizaci cizího mínění. Můžeme ho zařadit k takzvaným hearsay evidentials. Výraz *prý* se využívá k uvození jednak citace cizího mínění (= quotative), nebo k uvození informace od neznámého původce (reported). Nejistota a případně pochybnost i pravdivosti uvozených informací není inherentní součástí významu lexikální jednotky. Encyklopedický slovník češtiny (/Grepl/ 2002:375) nejistotní ani pochybnostní význam neuvádí. Na základě překladové studie porovnávající překladatelská řešení výrazu *prý* mezi češtinou a angličtinou se prokazuje, že *prý* je ve své podstatě polysémní výraz, který může sekundárně nabývat jistotních podtónů. Stejně tak může, 20 v závislosti na kontextu, vyjadřovat sarkastické hodnocení situace, zejména pokud uvozuje bezprostředně opakovanou informaci, jejímž zdrojem je komunikační partner. (Martínková, Janebová, 2017) V tomto textu budeme pracovat se zastřešujícím pojmem epistemické hodnocení (Grepl-Karlík, 1998) , jehož prostředky jsou epistemické výrazy uvedené výše, z nichž některé v sobě zahrnují evidenciální hodnocení. Evidenciální hodnocení přitom vyvstává zejména u komplexních vyjádření, kdy mluvčí užívají k vyjádření míry jistoty slovesa mluvení, myšlení a vnímání. V těchto případech jsou povrchově vyjádřeny pouze zdroje nebo pouze úsudky. *Vidím, že* = na základě toho, co vidím, usuzuji, a tedy říkám *Myslím, že* = na základě předchozí zkušenosti říkám, že je pravděpodobné, že p. Sémantická příbuznost mezi např. vidím – je *vidět* – *viditelný* – *viditelně* je dána na prvním místě slovo tvorně a nepochybně existuje, ale syntaktické vlastnosti, zejména to, že nejde o modifikování/komentování propozice, nýbrž o popis situace, nedovolují považovat takové věty za vyjadřování postojů. (Hirschová , 2016: 25) Cizí mínění je (referenční evidencialita) založeno na škálovém uspořádání jednotlivých možných zdrojů informací. Vyjádření slyšel jsem a říká se můžeme považovat za konverzní synonyma. Ivanová (2011:147) odlišuje přímou inferenci, tedy běžnou logickou souvislost pravděpodobnou nikoli však nutnou, a dedukci logicky nutně podmíněnou platnost propozičního obsahu. Logická kauzální souvislost vyžaduje vysokou míru přesvědčení, inference vyjadřuje míru nižší. Jejich epistemická „vzdálenost“ je ale dána počtem podmínek, které je nutno splnit, aby mohlo být tvrzení považováno za jisté. Kauzální vztah je silným důkazem, protože vylučuje možné varianty a stanovuje platné podmínky. Typičnost jako frekvence výskytu není sama o sobě dokladem kauzální souvislosti ani pravdivosti tvrzení, ale může být signálem jistoty. 21 Evidenciální prostředky můžeme obecně považovat za v širokém slova smyslu rematizátory, protože vyjadřují, že se mluvčí informaci dozvěděl, a uvádí ji proto jako novou. (Lazard, 2001:362) Syntaktická pravidla sémantické interpretace diskurzu, jež je nutné zmínit před samotnou delimitací jednotlivých možných interpretací jednotlivých replik a jejich návaznosti, se týkají syntaktického zapojení informací do jednotlivých výpovědí v diskurzu a následně mají vliv na samotné rozvíjení diskursivní interakce. V oblasti mluvené interakce je třeba zodpovědět dvě zásadní otázky, a to za jakých podmínek jsou mluvčí motivováni dodržovat objektivní slovosled reprezentující výstavbu věty od informací známých (kontextově zapojených) k informaci nové. Odchytky od objektivního slovosledu jsou motivovány jednak povahou a osobnostním profilem

jednotlivých mluvčích, jednak konfrontační povahou diskursu, respektive specifickou mírou výskytu konfrontačních replik v analyzovaném dialogu. Druhá otázka, kterou si klademe, zní, jak komunikační partneři reagují na dosah syntakticko-sémantických omezení, z nichž nejdůležitější jsou dosah rematizátorů a dosah negace. Užívání rematizátorů (fokalizátorů, či rematizujících částic) v rámci jednotlivých replik bezprostředně ovlivňuje komunikační kontext. Pomocí rematizátorů mohou mluvčí při střídání replik částečně ovlivňovat setrvání u jednotlivých dílčích témat v rámci dialogu. Navíc mohou pozměňovat míru důrazu kladenou na jednotlivé informační složky v rámci jednotlivých replik. Rematizátory mohou jednak posouvat hranice rématu, jednak se samy mohou stát vlastním rématem v pojetí J. Firbase. (Podrobněji viz Hajičová, 2017: 116-127). S využitím rematizátorů úzce souvisí také dosah (skopus) negace. V teoretické rovině mohou nastat dva případy odpovídající úplné predikátové negaci a negaci částečné. Na rovině syntakticko-sémantické výstavby textu lze tedy vyjádřit to, co se neříká o tématu, nebo příznakově to, co se říká o negaci tématu. Umístění informace do tématu či naopak do rématu výpovědi určuje postavení informace vzhledem k presupozici dané výpovědi. Kladná (pravdivá) presupozice je nutnou podmínkou smysluplnosti výpovědi, pokud se informace vyskytuje v tématu výpovědi. Pokud se naopak zkoumaná informace vyskytuje v rématu výpovědi, podněcuje logické vyvozování ve firmě entailmentu, v důsledku toho není smysluplnost dané výpovědi závislá na referenční dostupnosti výrazu podléhajícího negaci. Rematizátory se v přirozených komunikačních situacích mohou rovněž objevovat v takzvaně sekundárních pozicích. Pokud se rematizátory objevují jako součást tématu, vyznačují informační prvek tematické části věty, který stojí v kontrastivním postavení ke zbytku výpovědi. Můžeme tedy rozlišit globální réma celé výpovědi a lokální réma podléhající rematizátoru. Lokální réma následuje bezprostředně po rematizátoru. Rozsah negace i dosah rematizátorů je primárně ovlivněn členěním výpovědi na tematickou a rematickou část, tento faktor je podstatnější než povrchová pozice rematizátoru či negativní částice. Rematizátory se mohou objevit i v pozici před subjektem, pokud není subjekt nositelem informačního centra, v takovém případě jsou součástí tématu výpovědi. Podobně působí na rozložení tématu a rématu věty také pasivní konstrukce. Typický dosah rematizátoru v češtině je směřovaný vpřed, v tomto směru je tedy volný český slovosled omezenější než slovosled angličtiny. V případě, že je možné zaměřit dosah rematizátoru více směry, je v mluvené češtině aktuální interpretace zakotvena v intonačním průběhu výpovědi a umístění důrazu. Nuyts za problém evidenciality, problém kvality a zdroje důkazů. Proto hovoří o modalitě subjektivní a intersubjektivní, tedy dostupné výhradně jedinci versus modalitě dostupné relevantní skupině. (Nuyts, 2001: 362) Nespecifikovaný zdroj obecného přesvědčení vyjádřený všeobecným subjektem implikuje intersubjektivní původ informace. Pro anglické věty typu *it is probable that*, platí, že zájmeno *it* je sémanticky zcela prázdné a plní pouze strukturní funkci placeholderu, je tedy dodržena podmínka, že oznamovací věta začíná podmětem, jeho referentem je přitom závislá predikace. Otázkou subjektivní či objektivní modality považuje za problém součinnosti mezi evidenciální subjektivitou a modalitou. (Nuyts, 2001:386) Otázkou zůstává, zda pragmatické konotace 23 zejména v případě, že je vyjádřeno cizí mínění (evidencialita typu *hearsay* nebo *quotative*), umožňují, aby taková informace byla předložena bez implikovaných pochybností. Problém nastává zejména u funkčních slov, která oscilují mezi několika pragmatickými významy. V češtině je příkladem takového výrazu částice *snad*. Má potenciál vyjadřovat přání, pozitivní i negativní, ale také stupeň přesvědčení a převzatou informaci. (*Prý*) *snad bude dražší nájemné*. (Grepel 1998: 486) Interpretaci slovesa *mít* nechávám stranou, protože není prostředkem pro vyjadřování subjektivní jistotní modality vlastního názoru. Naopak explicitně signalizuje reprodukováný názor či informaci. *Má tam být půl metru sněhu*. Signál cizího mínění zároveň nasvědčuje tomu, že mluvčí, který tuto informaci přebírá a dále s ní v komunikaci pracuje, jí nepřipisuje bezvýhradnou pravdivost.

Porovnávání parametry

Všechny analyzované komunikáty jsou dialogické interakce rodilých mluvčích češtiny v prostředí mediálních televizních či rozhlasových studií. Pracujeme s vlastními přepisy uveřejněných dialogických interakcí. Technické prostředky používané k vytvoření finální podoby komunikátu, jenž je předmětem analýzy, nebereme v potaz, neboť působí na všechny dialogické interakce potenciálně stejně. Z hlediska interakce mezi hosty pořadu a publikem jako třetí stranou mediálního trojúhelníku předpokládáme, že může docházet a dochází ke vzájemnému ovlivnění komunikace v běžném dorozumívacím stylu s komunikací, která je zveřejňována v médiích. Tento jev souvisí s postupnou konverzacionalizací, či až buvalrizací médií. Setkáváme se s ním zejména, nikoli však výhradně v pořadech komerčních stanic. Na konverzacionalizaci medií může mít zásadní vliv blízký (neformální) vztah mezi komunikanty. Z hlediska užitých modálních prostředků předpokládáme, že bližší vztah komunikačních partnerů omezuje platnost některých pragmatických omezení zejména konverzačních maxim. V komunikátech neformálního vyjadřovacího stylu předpokládáme zvýšenou jednoznačnost výpovědí, tedy nedostatek nepřímého vyjadřování nesouhlasu. V zájmu vytvoření kooperativní přátelské atmosféry předpokládáme zejména ze strany moderátora zvýšené využití částečného souhlasu, nesouhlasu s výhrami, snahy o hypotetické vysvětlení některých problematických či sporných výpovědí. Host může dobrovolně ustupovat ze své pozice experta na dané téma, v konverzačních kontextech může navíc zejména u mladších komunikačních dvojic docházet k rozšiřování hypotetických zkušenostních kontextů. Ve prospěch komunikačního partnera mohou být formulována vysvětlení či výpovědi, jež se zjevně neshodují se všeobecně sdíleným zkušenostním kontextem, jenž oba aktivní komunikanti sdílejí se svým publikem. Naopak u dvojic starších mluvčích se často projevuje vysoká míra vlastní informovanosti. V kombinaci s výrazně větším věkovým rozdílem mezi hostem a moderátorem vede k získání výrazného prostoru pro hosta, moderátor může ustoupit k formulaci širších témat rozhovoru. Tato konverzační strategie vytváří vysoce kooperativní prostředí pro následný dialog. S ohledem na podporu rovnováhy komunikantů v rámci kooperativního jednání se někteří hosté mohou snažit formulovat své názory s větší mírou projevované nejistoty a hypotetičnosti. Při výměně rolí mezi moderátorem a hostem nepředpokládáme zásadní obrat v komunikačních strategiích u kooperativních typů dialogu, (Hirschová, Svobodová, 2014:56) jejichž participant si uvědomují odpovědnost vyplývající z naplňování obou rolí a respekt k jejich výměně příliš neproměňuje jejich komunikační pole/ procento komunikačního prostoru a pozornosti, které pro sebe aktuální moderátor a aktuální host mohou získat. V kompetitivních typech dialogu dochází k výraznějšímu posunu mezi obsahy rolí jednotlivých komunikantů. Úbytek moci/ komunikační převahy u aktuálního hosta ve prospěch aktuálního moderátora se promítá do změny komunikačních strategií. Předpokládáme, že aktuální host bude vyhledávat náhradní strategie ke znovu nastolení obvyklé převahy. Celkově je vzhledem k povaze zkoumaného materiálu možné předpokládat, že procento epistemicky nemodalizovaných výpovědí v dialozích bude reflektovat nadstavbový charakter epistémické modality jako kategorie. Nemodalizované výpovědi budou v každém reálném mediálním dialogu tvořit bázi komunikace, vyrůstající ze všech tří rovin kontextu, zejména z kontextu zkušenostního. Zpochybnění rámce zkušenostního kontextu by mohlo mít za následek nesrozumitelnost dialogu pro širší publikum, což je v přímém rozporu s funkcí mediálního dialogu, neboť jeho výstupy jsou primárně určeny širšímu publiku. Výběr analyzovaných textů se řídí kritérii, jejichž cílem je zajistit co nejvyšší relevanci získaných dat i na poměrně omezeném vzorku materiálu. V návaznosti na diplomovou práci se budeme zabývat vlivem prostředí v širokém slova smyslu na průběh komunikace, zejména pak s ohledem na sebezprosažení jednotlivých komunikačních parterů v dialogu vzhledem ke specifickým vztahu moderátora a hosta odrážejícím se v jejich interakci. Dialogy budu hodnotit s ohledem na výchozí asymetrický vztah komunikantů, podle toho, nakolik se k symetrii přiblíží. Totéž kritérium vzhledem k prostředí komunikace a k mediu by se dalo považovat za porušení pravidel komunikace v rámci

mediálního dialogu, tedy za ohrožení role moderátora. Soustavně budu sledovat vliv modálních modifikací na pravidla daného diskurzu. Omezení textů na komunikáty ve formě dialogu zaručuje vyšší spontaneitu projevu, zejména texty, které se v průběhu komunikace vyvíjejí v reakci na externí podněty, jsou spontánní, což se ukazuje i na celkovém syntaktickém uspořádání těchto komunikátů. Spontaneita dialogu může v některých případech být výsledkem stylizace. V mediálním diskurzu lze za bezpochyby spontánní označit pouze živé vysílání. Tento formát naplňují interaktivní pořady. Všechny analyzované texty vznikly po roce 2000, opírají se tedy o současný jazykový úzus, úzus sám je pojem graduální, můžeme u něj předpokládat obdobu centra a periferie, proto vzorek komunikátů neposkytuje sondu do vývoje lexikonu. Předpokládám ale, že u výsledných pořadů hraje podstatnou roli srozumitelnost. Prostředky zanikající nebo naopak nově vznikající budou proto ve vzorku minoritní, budou-li zastoupeny. Ve vzorku textů budou zastoupeni mluvčí profesionální, kteří pracují s veřejně mluveným slovem, i mluvčí poloprofesionální, jejichž komunikační zdatnost se bude lišit. Materiál excerpovaný z pořadu České televize Hyde park Civilizace reprezentuje zároveň i komunikáty poloveřejné, jeden jejich účastník totiž zadává sice podmět k diskusi, zároveň ale zůstává v relativně nejvyšší anonymitě, respektive může si zcela svobodně zvolit, které identifikující informace o sobě zveřejní. Míra veřejnosti účastníka neovlivňuje jeho pozici v komunikaci ve smyslu snižování prestiže a důvěryhodnosti anonymního účastníka. Tento konstitutivní prvek zároveň zajišťuje nejvyšší spontaneitu dialogu. Podobnou funkci má přítomnost nového mluvčího v mimo studiových dialogích, jestliže se tento mluvčí na omezenou dobu stane účastníkem komunikace. Po obsahové stránce se jedná převážně o glosování aktuálních témat nebo témat relevantních ve vztahu jednak k hostu, jednak k publiku. Texty, ať je jejich primárním posláním informovat, či pobavit, se zpravidla opírají o interviewovanou osobnost. Texty pocházejí převážně z vysílání veřejnoprávní České televize, cíleně se ale nevyhýbám textům pocházejícím z komerčních stanic. Kontrast prostředí a předpokládané cílové skupiny může poskytnout pohled na interakci, zejména na rozdělení komunikačních rolí a strukturu průběhu dialogu i pomocí modálních výrazů. V závislosti na autorském stylu moderátora (nebo na jeho image vzhledem k publiku) se může lišit struktura dialogu, zejména časové intervaly, které moderátor věnuje jedné otázce a prostředky (rozsah komunikačních strategií), které vynaloží na dosažení odpovědi. O všech analyzovaných textech lze říci, že vizuální kontakt konečného posluchače s prostředím rozhovoru umožňuje lepší orientaci v dialogu, ale není rozhodující pro analýzu modálních prostředků v něm užitých. Institucionální charakter textů jsem omezila výběrem takových pořadů, jejichž interviewovaný účastník nezastupuje žádnou politickou stranu a převážně nevystupuje v roli skupinového mluvčího. Toto omezení nezužuje výběr témat k rozhovoru, neboť politický názor mluvčího lze ve veřejnoprávních prostředcích prezentovat i jako vlastní názor. Taková prezentace zpravidla zůstává individualizovaná, pokud přímým komunikačním partnerem mluvčího je individualizovaný posluchač, nikoli jedinec v institucionální roli politického oponenta. Výběr textů k analýze se řídil dvěma kritérii, za prvé budeme sledovat vystupování mluvčích, jejichž dialogy jsem analyzovala v diplomové práci. Za druhé se zaměříme na žánrovou pestrost korpusu, proto bude materiál obsahovat i apolitické interaktivní dialogy z pořadu Hyde park Civilizace. Materiál jsme excerpovali s přihlédnutím k audiovizuálnímu záznamu, následná analýza bude provedena v intencích Komplexní analýzy komunikačního procesu a textu s důrazem na epistemické prostředky.

Metodika tvorby dat

Výběr komunikátů k analýze byl proveden v souladu s cíli této práce tak, aby byli zastoupeni mluvčí v různých věkových kategoriích, osoby považované za společensky významné, avšak nikoli političtí reprezentanti. Komunikáty byly zvoleny tak, aby dobou vzniku odrážely aktuální komunikační úzus odpovídající realizaci komunikátů s potenciálně celonárodním dosahem. Metodika přepisu a digitalizace dat byla v porovnání s obecně přijímaným manuálem pro přepisy textů ke korpusovému

zpracování upravena tak, aby zdůrazňovala potřeby snadné čitelnosti textů a bezproblémové orientace v podobě komunikátu. Proto jsme se rozhodli odklonit se od fonetické transkripce.

Charakteristika korpusu

Analýze byly podrobeny mediální texty vzniklé jednak v prostředí komerčních televizních stanic, jednak v prostředí veřejnoprávní České televize. Okrajově jsou zastoupeny i rozhlasové komunikáty. Kritériem pro výběr textů byla přítomnost některého z protagonistů, jejichž vystoupení jsou zachycena ve srovnávacím korpusu. (Danielová, 2011). Protagonisté jednotlivých pořadů jsou převážně muži, středního a vyššího věku. Všichni se profesně věnují práci v české kultuře. Pouze dva protagonisté poskytovali rozhovor jako reprezentanti kulturní, či státní instituce. Odlišnosti ve vyjadřování plynoucí z institucionální role mluvčích budou analyzovány zvlášť. Za hlavní faktory, které budou při analýze zohledněny, považujeme typ pořadu, cíl interakce, vzájemnou pozici přímých aktérů komunikace.

Charakteristika mluvených komunikátů

Texty zařazené do korpusu reprezentují řízené dialogy hosta a moderátora jedná se o dialogy, které mají působit spontánně přirozeně, proto jsou charakteristické syntaktickou stavbou mluvených komunikátů. Analyzované komunikáty v sobě kombinují rysy masové a interpersonální komunikace. Tyto rysy vyplývají z mediální podstaty komunikátů. Masový dosah komunikátů zprostředkovaných médií se navrhuje na interpersonální interakci mezi komunikanty přítomnými zpravidla ve vysílacím studiu. Některé komunikáty navíc umožňují svým formátem i interakci s publikem. V našem korpusu se jedná o pořady ze subkorpusu Hydepark, které umožňují hostům z pozice odborníka reagovat na předem či průběžně zasílané dotazy diváků. V tomto případě se tedy jedná o trojstupňovou komunikaci mezi moderátorem, hostem a diváky. (Hirschová, Svobodová, 2014) Některé rysy takových textů mají vliv na výsledky interpretace materiálu. Jedná se zejména o důsledky nedostatečné výpovědní perspektivy. Na rozdíl od spontánních dialogů jsou mediální dialogy ve své stavbě ovlivněny ohledy na (nepřítomného) diváka. Vysvětlující vsuvky mohou použít jak moderátoři, tak hosté. Některé z textů se mluveným dialogům blíží možností vzájemných reakcí mezi hosty, vzájemná komunikace hostů není podmíněna jejich blízkým vztahem, i když je tímto faktorem podpořena. Často je však vzájemná interakce mezi symetricky postavenými partnery spuštna aktuální komunikační situací, jak dokládá následující příklad. Interakce mezi hosty může kompenzovat odmítnutou interakci mezi moderátorem a hostem, tak je tomu například případě, kdy host vznese nabídku, ale ta je odmítnuta moderátorem, jemuž byl určena jako primárnímu komunikačnímu partnerovi v dané situaci. Následně je nabídka kompenzačně přijata druhým hostem, který projeví zdvořilý zájem.

MV none/no tak šáhněte si/vono to je takový...//

JK/já ani nechci/mě by to naštvalo/já jsem neměl tak dlouho vlasy v ruce že já už bych to ani neuměl/
MD/můžu si šáhnout já?

Uvolněte se, prosím (s Magdalenou Dietlovou a Maximem Velčovským)

Z charakteristických prvků výstavby mluveného projevu je pro analýzu nejpodstatnější vyhodnocení motivovaných a nemotivovaných modifikací slovosledu zejména tendence strukturovat věty s využitím subjektivního pořadu, tj. od významově nejpodstatnější informace. (Hoffmannová, Čmejrková, 2011:156) Vedle toho je mluvený projev charakterizován užším rejstříkem spojek a vyšším podílem asyndetických konstrukcí, proto jsou některé logické souvislosti v textu ponechány v implicitní rovině.

3.1.3 Typ pořadu jako určující faktor

Analýze byly podrobeny převážně pořady typu talk show, které však byly vnitřně diferencovány jednak vzájemným postavením moderátora a hosta či hostů, jednak

celkovým cílem pořadu, pokud jde o způsob prezentace hosta. K talk show v korpusu řadíme pořady Krásný ztráty, Uvolněte se, prosím a Všechnopárty. Každá talk show má vlastního moderátora, jehož působením je ovlivněn její kooperativní potenciál. Dále jsou do korpusu zařazeny rozhovory, v nichž hosté vystupují jako známé osobnosti, především umělci a také jako odborníci, na něž je kladena společenská odpovědnost. Takové postavení hosta zakládá jeho institucionální pozici, což se zpravidla projevuje v jeho způsobu reagování na dotazy a v hodnocení sdělených informací. Tento typ rozhovorů se vyznačuje koncentrací pozornosti na jediného hosta, což je vzhledem k převážně informativnímu charakteru pořadu žádoucí, neboť host získává maximální možný prostor pro vysvětlení odborné problematiky, o níž má diváci informovat. Speciální pozornost bude věnována pořadům typů portrét osobnosti, kde je host prezentován třetí stranou a jeho vlastní komunikační prostor je vymezen implicitními otázkami redaktora. Talk show jako typ pořadu konstruuje prostředí plynoucí přítomnosti, a pomocí kontaktu s divákem se pokouší vytvářet intimní kontakt s diváky, tedy s publikem v sále i u televizních obrazovek. Vytvářený vztah mezi moderátorem a hostem určuje, zda a do jaké míry bude mít interakce konfrontační charakter. V korpusu je konfrontačně zábavný průběh dialogu charakteristický pro talk show komerčních televizních stanic, není ale omezen pouze na ně. Soutěžení o pozornost příjemců sdělení je průvodním jevem pořadů, které mají zábavný charakter stanovený jako komunikační cíl a které využívají verbální humor. Moderátoři, ale i hosté těchto pořadů mohou vyhledávat známky neurčitosti, místa potenciálního křížení sémantických rámců a jiné projevy jazykové dvojznačnosti, které mají potenciál vytvořit pointu jejich promluvy. Ve snaze o zviditelnění sebe sama mohou komunikanti vyhledávat a vytvářet místa neurčitosti a nejistoty. Partnerská talk show redukuje prostor moderátora ve prospěch prostoru pro hosta, a to včetně verbálních kontaktních prostředků, které jsou nahrazeny nonverbálními. Různé stupně uplatnění rysů partnerské talk show byly doloženy ve vysílání veřejnoprávní televize. Oceňující jednání omezuje využití ironie, sebeironie a osobních útoků. Kvantitativní analýza jednotlivých excerpovaných talk show není předmětem této práce vzhledem k tomu, že jejich korpus je, co do rozsahu, velmi odlišný, lze tedy očekávat velké zkreslení výsledků. Způsob průběhu vzájemné interakce mezi komunikačními partnery je ovlivněn očekávanou zábavností dané relace. Požadavkem zábavnosti je určen i typ replik užívaných v rámci pořadu, respektive zábavnost vede k rozdílu v užití některých syntaktických konstrukcí například výpovědi využívající kontaktní tazací dovětek. V partnerských dialogích připojuje moderátor tazací dovětky ke svým tvrzením, poskytuje hostu možnost je opravit. V sebe prezentujících relacích moderátor stejným způsobem zpochybňuje výroky hosta. V žánru talk show jsou hosté vystaveni typickým podnětům, které vytvářejí pretext probíhající komunikace, lze rozlišit následující typy pretextů. I když ne všechny jsou stejně univerzální (v závislosti na typu partnerské či sebe prezentující talk show se vyskytuje například parodické echo). Hosté jsou konfrontováni nejčastěji s vlastními výroky z minulosti, s výroky o sobě, i s výroky, které jsou jim připisovány. Funkce jednotlivých pretextů zaleží převážně na jejich zasazení do kontextu probíhající komunikace a na prostoru poskytnutém hostovi k vyjádření vlastního stanoviska. (Čmejrková, Hoffmannová, 2012: 268-269) V sebe prezentující talk show, kde moderátor vystupuje jako hlavní bavič, je kladen velký důraz na intonační průběh jednotlivých replik moderátora. Intonace slouží jako prostředek zpochybnění informace, což dokládá častý výskyt tazacích dovětek a intonačně oddělených kontaktních výrazů. Talk show je ve své konečné podobě určována žánrovými normami, z nichž první zdůrazňuje rozhodující vliv moderátora nebo moderátorů na vyznění pořadu, moderátor určuje celou podobu interakce, tedy diskurz svůj i podobu diskurzu hosta či hostů. Moderátor proto bývá chápán jako jakási ochranná známka daného pořadu. (Timberg, Erler 2002:3) V případě interview je pro komunikáty charakteristická absence snahy pobavit, převládá tedy cíl informovat o faktech a z nich odvozených vlastních postojích. S portrétem může tento typ textu spojit využití vzpomínkových monologů a vyprávěcích sekvencí.

Diskursivní markery jako prostředky výstavby dialogu

Diskursivní markery, které chápeme jako střešový termín v souladu s pojetím Hoffmannové a kol. (2019), se podílejí na snadnější čitelnosti informace a dávají živé mluvené interakci plasticitu. Diskursivní markery zahrnují několik skupin vydělovaných na základě jejich funkce, či interpretace v diskursu. Největší skupiny markerů můžeme vydělit podle toho, zda se vztahují k posluchači, ke sdělení nebo k organizaci projevu. K posluchači se vztahují markery kontaktní, napomáhající zahájení komunikace a získání pozornosti, a markery responzivní. Diskursivní markery vztahující se ke sdělení vyjadřují stupeň jistoty o pravdivosti sdělované informace, z pragmatického hlediska tedy mimo jiné pomáhají předcházet konfliktům nebo alespoň mírnit jejich následky. Třetí skupina diskursivních markerů se vztahuje k organizaci projevu. Je však třeba mít na paměti, že všechny skupiny se mohou překrývat a vzájemně doplňovat. Diskursivní markery samy o sobě nedisponují sémantickým obsahem, jejich nevyužití tedy nemění sémantickou hodnotu výpovědi, jejich užití však naopak posiluje pragmatickou hodnotu výpovědi. Pro účely naší práce se zaměříme zejména na ty typy markerů, které nejsou formálně vyjádřeny synsémantickými slovními druhy s vlastní primární funkcí, která by odpovídala právě pragmatické hodnotě tohoto markeru. Proto nebudeme věnovat zvýšenou pozornost markerům časovým vyjádřeným spojkami, případně markerům příčiny a výsledku uvozujícím souvětné syntaktické struktury. V případě konektivních markerů vyjadřovaných vlastními spojkami se budeme zaměřovat pouze na informačně neukončené výpovědi. Zvýšenou pozornost budeme naopak věnovat markerům umožňujícím odkazování mluvčího k vlastnímu projevu, případně hodnocení projevu ostatních komunikačních partnerů, k tomuto účelu mohou sloužit například formální konjunkce v neukončených výpovědích. Podle Hoffmannové (2011: 153) rozlišujeme v češtině kontaktní signály, kladné, záporné a signály vyjadřující nepochopení či nejistotu, k nim se dále přičleňují signály komentářové, jimiž mluvčí může explicitně označit sdělovanou informaci za subjektivní, subjektivně pravdivou atp. V této souvislosti můžeme uvažovat o tom, zda v určitých specifických zejména odborných kontextech mohou mít pragmatické signály vliv na interpretaci sdělení. Jedná se zejména o situace, kdy jednotliví mluvčí usilují o získání komunikační převahy či souhlasu komunikačního partnera či třetí strany. Pokud budeme uvažovat o strategiích zakotvených ve zdvořilosti, můžeme modální markery směřující k získání souhlasu zařadit i topikalizer jenom, který pomáhá mluvčímu vyjádřit či prosadit alternativní názor a v případě potřeby vyjádřit mírný nesouhlas. Podobně mohou fungovat markery přizpůsobení a markery očekávání, které varují před možným nesouhlasem s vyjadřovaným názorem. Kromě synsémantických výrazů lze ve funkci diskursivních markerů využít i omezenou skupinu sloves v jejich do různé míry konvencionalizovaných funkcích jako diskursivních markerů. S posunem slovesných tvarů směrem k diskursivním markerům se pojí také prozodické aspekty, například zkracování slovesných tvarů (clipping). U diskursivního markeru prosím se setkáváme s různými formami v závislosti na konkrétní interpretaci pragmatického signálu. Například k vyjádření mírně nezdvořilého či výsměšného nesouhlasu v neformálním dialogu lze využít v této funkci již nerozlišené syntagma *prosímte*. Přestože můžeme diskursivní markery rozčlenit do tří skupin v závislosti na jejich převažující funkci a pragmatickém vztahu k posluchači (diskursivní markery kontaktní a responzivní ve vztahu ke sdělovanému obsahu) diskursivní markery modální vyjadřující míru jistoty týkající se sdělovaného obsahu, případně míru souhlasu se sdělovaným obsahem. V důsledku toho je možné označit tyto diskursivní markery jako takzvané hedges, které mohou sloužit také k odvrácení či zmírnění komunikačního konfliktu. Poslední velkou skupinou diskursivních markerů jsou prostředky sloužící k vyjádření a zachycení organizace projevu. Jednotlivé skupiny se v reálných dialozích běžně překrývají vzhledem k tomu, že do jejich interpretace vstupují prvky dalších jazykových rovin, například užití intonace. Vzájemná konektivita markerů z jednotlivých skupin rovněž může pozměnit jejich interpretaci. V neposlední řadě u některých diskursivních markerů, zejména u těch vzniklých z původních autosémnatik, se musíme při analýze soustředit na jejich pozici

v syntaktické struktuře věty (zde jsou autosémantika použita v původním významu) Jsou-li tyto výrazy do výpovědi volně vložené mimo základovou větnou strukturu, považujeme je za vlastní diskursivní markery. Překrývání jednotlivých skupin markerů je podpořeno vzájemnými vazbami mez intencionální povahou komunikace, sociálně zakotvenou preferencí souhlasu a následnou podporou komunikace vyjádřením souhlasu, pochopení či účasti. Proto naprosté přesvědčení o pravdivosti a relevanci sdělovaného obsahu podporuje plynulost komunikace, v důsledku toho se můžeme domnívat, že souhlasné signály stojí na pomezí dvou skupin diskursivních markerů, jak již bylo zmíněno výše.

Závěr

Předkládaná disertační práce se věnuje problematice vyjadřování jistotní modality v mediálních komunikátech současné češtiny. Na základě rešerše literatury a analýzy subkorpusu tvořeného souborem mediálních mluvených komunikátů si klade za cíl popsat funkční charakteristiky jednotlivých skupin modálních prostředků. Důraz je kladen na postihnutí shod a rozdílů mezi vyjadřovacími prostředky doloženými v jednotlivých analyzovaných komunikátech. V analyzovaném korpusu se neprokázaly statisticky významné rozdíly mezi prostředky užívanými muži a ženami, rovněž se ve většině případů shodují lexikální i morfologické prostředky užívané k vyjádření míry jistoty. Z analýzy vyplynuly poznatky týkající se tendencí k polysémii jazykových jednotek. Polysémie se přitom uplatňovala převážně v případě jednotek neslovesných, u nichž o interpretaci rozhoduje nejčastěji jejich syntaktický skopus. Z hlediska prolínání lingvistických kategorií se jedná především o přesahy mezi významem kvantifikátorů a jistotních výrazů. Při klasifikaci jednotlivých interpretací pomáhá v komunikačních situacích především kontext ve všech svých podobách (bezprostřední jazykový kontext stejně jako kontext situační a zkušenostní). V případě neharmonických kombinací epistemických výrazů se podařilo v korpusu doložit sekundární gramatické i pragmatické výrazy jejich jednotlivých složek, na základě nichž komunikanti dospívají ke vhodné interpretaci. Práce sledovala vztahy mezi dimenzemi modality napříč sémantickými kategoriemi možnosti a nutnosti. Hlavním cílem práce bylo popsat systém fungování epistemické modality v češtině. Modalita jako kategorie přesahující nejen do sémantiky, je považována za jednu z jazykových univerzálií, je gramatikalizována prostřednictvím modu, kromě toho ale disponuje celou řadou vyjadřovacích prostředků lexikálních. Práce se zabývala zejména vztahy těchto prostředků z hlediska prostupnosti modálních kategorií možnosti a nutnosti. Epistemická modalita byla rovněž hodnocena ve vztahu k možnosti určit pravdivost explicitně modalizovaných výpovědí. Při pohledu na epistemickou modalitu jako kognitivní kategorii jsem uvedla některé dopady kognitivního zpracování informace na běžnou komunikaci. Uvedli jsme rovněž kritéria výběru a zpracování autentického materiálu pro následnou analýzu. Příložená ukázka analyzovaného materiálu poukazuje na některé problémy a jevy užití přirozeného jazyka, jimiž se reálné užití jazyka liší od teoretických předpokladů. Z dosavadního výzkumu vyplývají některé podněty k širšímu komparativnímu výzkumu, jsou uvedeny v následujícím výčtu. Z výzkumného hlediska by bylo podnětné sledovat, jak se v průběhu dialogu stanovují důležitá témata a zda je mezi mluvčími shoda, případně zda se na vzniku neshod podílejí modální výrazy a jakým způsobem. Zdá se, že pocity bývají v některých diskurzích stavěny na stejnou úroveň jako empirický úsudek, vzniká tak příznaková konceptuální paralela mezi tradiční a emocionální inteligencí. K doloženým příkladům patří například otázka: *A neměl jste někdy pocit, že trochu jste padouch? Mít pocit* se projevuje jako epistemický predikát, který může v orovnaní s predikáty tvořenými slovesy myšlení implikovat nižší míru přesvědčení nebo vyšší míru odstupu. V rámci rozhovoru, jehož cílem je primárně výměna informací může predikát mít pocit sloužit jako prostředek k získání alespoň části z požadovaného množství informací. Vzhledem k žánrům a komunikačním situacím, v nichž se taková vyjádření objevují, by se mohlo jednat o komunikaci nablízko. Využití mirativu a soubor jeho prostředků v češtině vyžaduje bližší prověření na obsáhlejší korpusu textů, neboť její vyjadřovací prostředky se e zkoumaném souboru nejeví jako běžné. Host vystupuje ve všech pořadech jako reprezentant své

profese, proto se všechny pořady částečně tematicky překrývají, formálně je nejvyšší míra překrytí patrná u portrétových pořadů. Obě talk show se od sebe odlišují, neboť jsou formovány různými moderátorskými osobnostmi a jsou různou měrou ovlivněny ohledy na konečné publikum. Se snižující se intervencí moderátora roste podíl faktických nemodalizovaných tvrzení, host vyjadřuje míru vlastního přesvědčení na úkor jeho obrany, dochází tedy k modalizaci stavů vnitřního přesvědčení, což je v souladu s aplikací maximy skromnosti. Z hlediska formálního vyjádření byly z morfosyntaktických prostředků nejčastěji užity prostředky diateze, vyjadřující objektivizaci přesvědčení. V menší míře bylo užito epistemické futurum, naprosto převažovaly lexikální prostředky. Vzhledem k vázanosti modálních predikátů na okamžik promluvy, odlišujeme od sebe konstrukce vyjadřující jistotní postoj a konstrukce o jistotním postoji referující. Tato odlišnost má potenciál stát se základem implicitně pragmatického hodnocení popisované situace. Takovou funkci mohou mít například výpovědi a já myslím, že vy víte, jak to vzniklo, kde mluvčí vyjadřuje podiv / zklamání nad neznalostí faktů. Jedná se tedy o potenciálně ohrožující vyjádření. Výrazy typu *samozřejmě* / *pochopitelně* mají implicitní faktivní platnost. Vedle čistého přesvědčení o pravdivosti propozice vyjadřují často také její očekávanost a jsou tedy prostředkem tematizace informací, neboť odkazují ke sdílenému kulturnímu kontextu. Ojedinele tyto výrazy slouží hostovi k explicitnímu popření své pozice odborníka. Typicky ve spojení 1. osoby plurálu indikativu. Oba uvedené výrazy může mluvčí požit k hodnocení svých záměrů z hlediska záhodnosti. Dvojím různým způsobem je rovněž užíván výraz *asi*, který má vedle čistě epistemické platnosti rovněž silný pragmatický podtext, vyjadřuje skromné hodnocení platnosti vlastního výroku mluvčího. V tomto užití se uplatňuje v případech, kdy výpověď vyjadřuje skutečnosti, jejichž evidenciálním podkladem je interní pocit mluvčího. *Asi* ve spojení s verbonomiálním přísudkem zasahuje celou predikaci s výjimkou případů, kdy se v souvětí vyskytne v bezprostředním sémantickém kontextu vedlejší věta příčinná. V takovém případě se *asi* stává vyjádřením závislým na zkušenostním kontextu. Je nutné rozhodnout, jak jsou modifikovány kauzální souvislosti. V úvahu připadají dvě možnosti *a) p platí (asi protože q)*, *b) (p asi platí) protože q*. Kromě toho má *asi*, možná, snad aj. i platnost ne epistemickou, vyjadřující odhad kvantity nebo neurčitý kvantifikátor. Odlišení interpretací závisí na slovosledu. Pragmaticky motivované využití sloves myšlení může vyjadřovat odmítnutí nepreferované odpovědi, zejména takové, která má potenciál ohrozit tvář třetí strany. Formulace vyjadřující nedostatek informací a implikující neschopnost spíše než neochotu odpovědět, funguje jako zmírněná forma odmítnutí, i když odporuje maximě kvality. Nejen relativní sílu maxim, ale i logickou strukturu ctí pořadí replik, kdy mluvčí nejprve odmítá vlastnictví informace a potom odmítá kooperaci. Logická soudržnost strategie je závislá na dokonavém vidu slovesa mluvení. Pevně zakotvenou škálu evidenciálních prostředků lze pozorovat i na částečné ekvivalenci mezi evidenciálními a epistemickými prostředky. Proto je možné považovat tvary *vím*, *že* a *je mi jasné*, *že* za ekvivalentní, i když evidenciální verze je doplněna implicitním odkazem ke zrakově (v přeneseném smyslu intelektuálně) podloženému důkazu, tato koincidence se vyskytuje přirozeně i u intelektuálně zakotvených důkazů, neboť *jas* považujeme za vlastnost optického signálu. Evidenciálně vyjádřené přesvědčení může být samo o sobě objektivizováno a posíleno nepřítomností fokalizace, což vede k rozšíření množiny nositelů přesvědčení. (srov. *Je mi jasné, že* / *je jasné, že*). Performativně užitá slovesa mluvení (a myšlení) mohou vyjadřovat postoj mluvčího k jistotnímu zařazení výpovědi. Performativní užití sloves není v doloženém korpusu vždy omezeno na singulár, v replikách se vyskytují generalizovaná a anonymizovaná přesvědčení, která mezi vlastníky informace zahrnují mluvčího. Vzhledem k analyzovanému žánru slouží jako prostředek objektivizace názoru. Zároveň podobné formulace omezují informační přínos výpovědi, implicitně staví takto modalizovanou větu do pozice předpokladu. Distribuce sémanticky ekvivalentních výrazů *možná*, *možná že*, *je možné*, *že* odlišuje potenciál k vyjádření totální nebo parciální modality. Jejich četnost v analyzovaných textech je poměrně nízká. Verbonominální přísudek *je možné že*, nebyl doložen vůbec. Nízkou frekvenci výskytu bychom mohli vykládat na základě jazykové ekonomie, vzhledem k tomu, že *možná* vyjadřuje padesátiprocentní

pravděpodobnost, dávají mluvčí přednost vyjadřování implicitnímu, gramatickému. Padesátiprocentní pravděpodobnost vyjadřuje například alternativní poměr mezi větami nebo syntagmaty. Ve všech doložených kontextech má výraz možná jako exponent částečné i úplné modality kontextovou platnost přidané hodnoty, mluvčí vyjadřují přípustku (*je sice možné, že x, ale přesto y*). S ohledem na hloubkový význam jednotlivých sloves myšlení a na jejich sdílené sémantické rysy mohou v textech vznikat jednosměrná kontextová synonyma. Synonymické dvojice mohou být složeny i z lexikálních výrazů různého stupně přesvědčení. Tento druh kontextové synonymie je vázán na užití záporu, popření vyššího stupně připouští platnost stupňů nižších, nikoli nutně naopak. V rámci jazykových her je možné zdůrazňovat vyšší stupeň přesvědčení popřením nižšího, v interakci tak vzniká napětí. Stylistická charakteristika korpusu bude doplněna o srovnání s daty získanými z nejnovějšího mluveného korpusu současné češtiny. S ohledem na neformální charakter nahrávek v tomto korpusu zařazených se chceme blíže zaměřit na celkové využití jednotlivých epistemických modálních výrazů, zejména výrazů neslovesných. Rovněž chceme tímto způsobem popsat vývojové tendence odrážející vzájemné ovlivňování jednotlivých stylových vrstev současného českého jazyka. V publikaci Hoffmannové a kol. se uvádí následující charakteristiky současné neformální versus mediální mluvené češtiny. Institucionální charakter mediální komunikace se odráží zejména v charakteristických rysech organizace dialogu. Některé výrazy však dávají jednak možnost adaptace na formální či neformální užití, případně jsou silně vázány na jeden typ kontextů, a proto v druhém pak získávají příznakovou interpretaci. To platí například o užívání výrazu *prosím*, který je v mluveném jazyce významně polyfunkční. Pronikání těchto dvou kontextů je projevem stírání pragmatických hranic v každodenní komunikaci, tento jev může být významně ovlivněn (nejen) působením médií, může se tedy do jisté míry jednat i o zkreslení dat vzhledem k původu analyzovaného materiálu. Korpus poslouží také k ověření využitelnosti méně obvyklých epistemických výrazů, jejich četnost ve výběrovém korpusu je relativně nízká. Pomocí korpusu lze tedy ověřit originalitu méně obvyklých epistemických prostředků. Nejčastějším prostředkem, který lze doložit v obou sledovaných komunikačních kontextech je ujišťovací přitakávací částice *že*, která nastoluje kontrolu nad udržováním interakce mezi aktuálním mluvčím a aktuálním posluchačem, zároveň však umožňuje posílit názor aktuálního mluvčího a zasadit ho do kontextu jako informaci známou, či na nejvyšší míru očekávanou a jasnou. Mluvčí tedy pracují s obecným znalostním kontextem a nebo znalostní kontext aktivovaný v daném okamžiku promluvy kvalifikují jako obecný. Při srovnávání výskytu jednotlivých sledovaných výrazů nelze samozřejmě vycházet pouze z absolutních čísel, neboť velikosti obou korpusů se značně liší stejně jako sociodemografické charakteristiky jednotlivých zaznamenaných mluvčích. Z porovnání však přesto můžeme získat představu o obecných vývojových tendencích a o možných závislostech užitých výrazů na institucionálním kontextu. Navíc je díky korpusu možné u jednotlivých výrazů určit vzájemný poměr epistemických a neepistemických významů jednotlivých sledovaných výrazů. Rovněž je možné srovnat četnost stylistických synonym jednotlivých epistemických výrazů, čímž přispějeme k nastínění vývojových tendencí v současném mluveném jazyce. Současně lze ověřit užívání dříve popsaných epistemických struktur (syntagmat) či frází, které jsou uvedeny ve starší literatuře a mohou být výsledkem dobového mluvního stylu či vzájemné interference příbuzných jazyků. (Jedná se například o frázi určitě, že ve významu jistotním nikoliv bližší determinaci slovesa vědění.) Vzhledem k výsledkům soudobého průzkumu lze předpokládat, že se jedná o jev okrajový založený na vyjadřování nářečním, tedy teritoriálně omezeném či přímo o vliv ruštiny nebo obecněji východoslovanských jazyků. V současném mluveném korpusu není tato konkrétní fráze v citované podobě doložena. Nalezené doklady se omezují na ujišťující částici souhlasu, jež může být rozšířena do *podoby že jo, že ano*, případně spolu se záporem v předchozí výpovědi *že ne*. Přitakávací význam této epistemické formy může zakládat kontext pro popření či potvrzení míry jistoty, zakládá tedy kontext pro další explicitní epistemické výrazy. Tato fráze však není doložena ve významu jistě že P, jež je v současné mluvené češtině rozšířen. V ojedinělých případech výskytu této fráze ji lze interpretovat jako aktuální elipsu

slovesa mluvení. Tato struktura slouží k potlačení role obecného adresáta projevu, jenž je v komunikačním kontextu třetí osobou. Elipsa může zasahovat tvar indikativu nebo imperativu, jež slouží jako zhmotnění adresáta v komunikaci. Kromě čistě jednoúčelových modálních výrazů (lexikálních prostředků) s jedinou funkcí vyjádření epistemické modality využívá čeština i prostředky jejich funkční spektrum je širší, jednou funkcí, jíž se epistemická modalita váže k oblasti postojů mluvčího a postojové modality, je kategorie optativnosti, jak ji chápe například Karlík (1980), který upozorňuje na vnitřní diferenciaci optativnosti emocionální a neemocionální. Explicitní optativnost vyjadřují predikátory, ostatní signály tradičně pojímaných přacích vět jsou považovány za implicitní snad i pro etymologickou neprůhlednost výrazů *ať*, *kež* *nechť*. Protože nedílnou součástí optativního postoje je rozpor mezi přítomností vůle na straně jedné, a absencí schopnost k uskutečnění děje na straně druhé, lze optativní postoje považovat za v podstatě emocionálně hodnotící, neboť mluvčí do svých přání a preferencí promítají postoj k žádoucí situaci a případné změny situace aktuální označují explicitně či implicitně za vítané nevítané žádoucí a podobně. Z hlediska kapacity k realizaci děje můžeme mluvit o hierarchii výrazových prostředků odrážející perolokuční sílu výpovědi mluvčího. Vzniká tedy škála výrazových prostředků založených na slovesných konstrukcích s jednotlivými částicemi *už aby byl* / *už ať je* / *snad už bude* / *snad už je*. Konkurence morfologických forem slovesa vyjadřuje rozdílnou míru schopnosti adresáta svým konáním přímo změnit stav světa nebo k jeho změně přispět. Komunikační funkce přání a obavy jsou distribuovány s ohledem na situační kontext, zejména na vnější podmínky komunikace. Jejich formálním vyjádřením se může stát nejčastěji protiklad negace a afirmace. V komunikačních kontextech lze tento protiklad sekundárně využívat k usměrnění dalšího průběhu interakce. Mluvčí volí mezi formálním vyjádřením přání a obavy také s ohledem na své postavení v hierarchii komunikantů a s ohledem na zachování tváří komunikačních partnerů. Obecně platí harmonie afirmativních či negativních replik podobně jako u presumptivních otázek jež popisuje Skladba češtiny. Mirek Čejka ve své stati chápe modalitu jako subjektivní postoj vyjadřující plné či naopak neúplné přesvědčení mluvčího o platnosti propozičního obsahu výpovědi. Tato definice je ideální pro případy, kdy je modalita vyjádřena v souvětne konstrukci a obě složky lze od sebe bez větších problémů jednoznačně oddělit, neboť jejich pomyslné hranice jsou vytyčeny morfosyntaktickými prostředky od přítomnosti spojek po typickou nekoreferenci podmětů jednotlivých klauzí v souvětne struktuře. Případné nepredikativní, nicméně co do míry vyjadřované jistoty funkčně synonymní epistemické výrazy lze substituovat jejich slovesnými protějšky. Tento krok slouží k explikativním účelům buď v procesu analýzy jazyka nebo v reálných komunikačních situacích, v nichž je nutné předejít nedorozumění nebo odstranit jeho následky. V případě homonymních výrazů se sémantikou množství nebo míry lze syntaktickými adjunkty v některých případech blokovat epistemickou interpretaci výrazu. Využití této možnosti poskytuje jednoznačnou interpretaci. Její uplatnění záleží na bezprostředním ko(n)textu zleva i zprava. Neepistemické interpretace je možné ve výpovědích zachovat zejména v případě, kdy je v uvozující větě souvětí, jež poskytuje rámec sdělení, užito epistemického predikátoru, který není v přímém harmonickém vztahu s potenciálně epistemickým výrazem (*domnívám se, že sotva*). U výrazů, jejichž sémantika je v současném úzu rozšířena bipolárně, není podmínka disharmonického spojení nutně splněna. Svou roli hraje hraniční šíře kontextu (například u výrazů *jistý*, *určitý*, *zřejmě*). Čejka zřejmě pod vlivem ostatních slovanských jazyků uvádí poměrně širokou škálu funkčně co do míry přesvědčení ekvivalentních jednoargumentových a dvouargumentových (tj. osobních a neosobních jistotně modalitních konstrukcí), jež lze formálně transformovat do 135 podoby adverbialního adjunktu uvozujícího vedlejší větu obsahovou. U uváděných výrazů na obou pólech jistotní škály, tedy u stoprocentní jistoty i procentní nejistoty uvádí autor převážnou většinu výrazů, jejichž užití ve výše uvedené pozici je z hlediska současného úzu neobvyklé či sporné. Za pouze sekundárně epistemické výrazy považuje autor větná adverbia, jež vyjadřují hodnotové a subjektivní soudy a preferenční postoje, neboť jsou součástí propozice hodnocené atributem pravdivosti a nemohou tedy její pravdivost znovu hodnotit. I

u těchto adverbíí je možné doložit různou měrou explicitní formule s vedlejší větou, i když ne vždy je uvedená obsahová věta charakterizována tímž dosahem větného adverbia, viz například *chápeme, že* vs. *chápeme, proč*. Skupina adverbíí polemičského komunikačního kontextu operuje na poli vyjednávání míry jistoty mezi jednotlivými komunikanty. Může se přitom jednat o adverbia v pravém slova smyslu, o fráze vázané na komunikační kontext a na samotné adverbialní konstrukce, například na zřetelové určení viz ujišťující fráze *čestné slovo*. Čejka vyčleňuje cizí mínění a evidencialitu, tomto smyslu z oblasti jistotní modality s odkazem na fakt, že se mluvčí explicitně distancuje zříká se odpovědnosti za pravdivost sdělovaného informačního obsahu.

Publikace autora

Jistotní modalita v mediálních dialozích vyjadřujících vlastní názor mluvčího

Rara avis IX,38-50, Rok: 2012. RIV/61989592:15210/12:33142702

PŘÍSPĚVEK VE SBORNÍKU

PRAGMATIKA A MODALITA

Rok: 2012. (Přednáška)

On-line chatting with people of public importance

Rok: 2012. (Přednáška)

Jakou příležitost, komu a jak nabízí přímý prodej?

Rok: 2012. (Přednáška)

The style of news in on-line journalism

Rok: 2013. (Poster)

Vliv moderátorské profese na mediální interakci

Rok: 2013. (Přednáška)

Metonymy. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies.

Cognitive Linguistics: Basic Readings,269–302,

Rok: 2013. PŘEKLAD (Překlad článku)

Frame semantics

Cognitive Linguistics: Basic Readings,373-401,

Rok: 2014. (Překlad článku)

Stylistická analýza napříč diskurzy

Svobodová Jindřiška; Danielová Kateřina

Rok: 2014.(Učebnice, skripta)

Texty reportérských živých vstupů z hlediska objektivity

Bohemica Olomucensia,2013,4,298–308,

Rok: 2013. RIV/61989592:15210/13:33149912 Časopis – ostatní

Interdisciplinary cooperation: methods of functional stylistics and normative theory of mass media

Jílek Viktor; Bednaříková Božena; Danielová Kateřina

Rok: 2014. (Přednáška)

XVI. Mezinárodní setkání mladých lingvistů 2015

Lžičarová Jitka; Danielová Kateřina

Rok: 2015. RIV/61989592:15210/15:33156386 (Uspořádání workshopu)

Jazykové prostředky s potenciálem porušit normu v oblasti mediálního zpravodajství

Jílek Viktor; Bednaříková Božena; Jaroňová Magdaléna; Danielová Kateřina; Pitnerová Monika; Svobodová Jindřiška; Schneiderová Soňa

Rok: 2015. RIV/61989592:15210/15:33157466

(Kniha)

Language means breaking the norm of media news

Bednaříková Božena; Jílek Viktor; Pitnerová Monika; Danielová Kateřina; Jaroňová Magdaléna; Bergerová Lucie

Rok: 2017. (Kniha s autory)

Komunikace a její úskalí na hraničních rovinách fonetiky a syntaxe

Kopečková Michaela; Danielová Kateřina

Rok: 2016. RIV/61989592:15210/16:33162694 (Uspořádání workshopu)

Czech it UP! C1

Hradilová Darina; Bednaříková Božena; Svobodová Jindřiška; Mášová Jana; Čermák Michal; Dosoudilová Markéta; Danielová Kateřina

Rok: 2019. (Učebnice, skriptu)